

OSMANLI'DA SOSYAL SINIF VE KİMLİKLER

Catálogo dei Turbanti

Tesori della Biblioteca Universitaria di Bologna

YAYIN NO: 951

OSMANLI'DA SOSYAL SINIF VE KİMLİKLER
Kudret Altun

Özgün Adı: *Catalogo dei Turbanti*

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım: Eylül 2019

ISBN: 978-605-7931-51-1

Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*

Baskı: *Imak Ofset*

Merkez Mah. Atatürk Cad. Göl Sk. No: 1 Bahçelievler / İstanbul
Tel: 444 62 18

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul

Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

OSMANLI'DA SOSYAL SINIF VE KİMLİKLER

Catalogo dei Turbanti

Tesori della Biblioteca Universitaria di Bologna

KUDRET ALTUN

KUDRET ALTUN

Kudret Altun, ilk, orta ve lise öğrenimini Kayseri'nin Bünyan ilçesinde ilmek ilmek örülen Bünyan halılarının kirkit seslerinin ikliminde tamamladı. Üniversite hayatına İstanbul'da, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, akademik hayatına ise yüksek lisans ve doktora İstanbul Üniversitesi, doktora sonrasına da Erciyes Üniversitesi'nde devam etti. Birbirinden farklı kültürlerin mezcolduğu, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerinde bulunarak bu ülkelerde görev yaptı. Yurt dışı serüvenine Kıbrıs, Lefkoşe Türk Öğretmen Koleji'nde başlayan yazar, İngiltere ile devam etti. Burslu öğrenci olarak gittiği İtalya Venedik Üniversitesi'nde (Dipartimento di Studi Eura Siatici) (1996/97) Borsa di studio olarak (İtalya devletinden burslu doktora öğrencisi) olarak öğrenim gördü. 2000 Amman Türk Kültür Merkezi yöneticisi olarak görevlendirilen yazar, burada Ortadoğu ve Arap kültürünü tanıma imkânı buldu. 2006 yılında, dokuz yıl önce öğrenci olarak gittiği İtalya'ya bu kez hoca olarak yeniden ulaşma imkânı bulan Altun, Venedik Doğu Dilleri Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalıştı. Osmanlı Türk kültür ve medeniyeti hakkında üniversitede (Ca' Foscari University of Venice) konferanslar verdi. Çeşitli alanlarda çalışmalar yaparak Türk-Islam kültürünü Türkiye sınırları dışına taşıyarak, Yesevî, Yunus Emre, Harem, Mevlânâ konulu konferanslar verdi. Ardından 2017 senesinde TİKA tarafından Bosna-Hersek Zenica Türkoloji Bölümü'nde 1 yıllığına öğretim üyesi olarak görevlendirildi. (2017) Orada Osmanlı'nın yetimi Bosna'ya âşik oldu. Dönüşünde davetli konuşmacı olarak Erciyes, Konya, Akşehir, İzmir... "Balkanlarda Türk İzleri"ni anlattı. Altun, 2011 yılında Bologna Üniversitesi'ne misafir öğretim üyesi olarak davet edildi. Burada Ferdinando Luigi Marsigli'nin Osmanlı illerinden apardığı nadide el yazmalarını keşfetti. Bu eşsiz el yazmaları kütüphanenin Hazine bölümünde Türkiye'nin himmetini beklemekte.

2017 yılına kadar bu el yazmalarının Türkiye'ye getirilmesi, en azından dijital ortama geçirilmesi için çalmadık kapı bırakmayan Altun, netice alamayınca 2017 Şubat'ında İtalya'ya giderek kütüphanenin Hazine bölümünde saklı olan mücevherlerimizi tekrar inceledi. Buradan yine mühim el yazmalarının mikrofilmleriyle dönen Altun bunların tamamının takdir ve yayımı için gayret ve devlet himmeti beklemektedir.

Bu hususi çalışmayla Bologna Kütüphanesi el yazmalarının içinde en mühimlerinden Catologo dei Turbanti adlı albümü bilim dünyasına kazandırarak onların sedasını kendi vatanlarına ulaştırmayı mefkure edindi.

Hâlen Erciyes Üniversitesi'nde çalışmakta olup, Türk Edebiyatı ve Osmanlı el yazmaları üzerine çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Takdim / 7

Marsigli Koleksiyonundan Nâzenîn Bir Albüm / 11

Kaynakça / 23

Albüm / 25

Dizin / 189

TAKDİM

Türkler; uzun tarihî geçmişleri boyunca geniş ve zengin bir coğrafyada yaşamış; bu farklı yurtlarda maddi ve manevi pek çok kültür varlığı oluşturmuşlardır. Bu mirasın bir kısmı zamanımıza ulaşırken önemli bir kısmı bazen ihmal veya kayıtsızlık neticesinde elden çıkmış; bazen de zaruri sebepler dolayısıyla yok olmuştur. Elden çıkan bu birikimin bir kısmı; başka diyarlarda mevcudiyetlerini korumak, başka milletlerin varidatlarına katılmak durumunda kalmıştır. Batı müze ve kütüphaneleri bizim de dahil olduğumuz Doğu dünyasına ait pek çok ilim, sanat, tarih ve kültür varlığını bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda Hindistan'dan Mısır'a, Almanya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne varıncaya kadar dünya genelinde birçok kütüphanede Türkçe el yazmaları, basma eserler ve vesikalar bulunmaktadır.

Yine bu mirasın içindeki bazı önemli eserleri gün yüzüne çıkarma faaliyetini maalesef öncelikle Batılılar gerçekleştirmiş; bu kabil malzeme ile ilgili gerekli çalışma ve değerlendirmeleri yaparak; ilim âlemine takdim etmişlerdir. Göktürk kitabeleri, Dede Korkut hikâyeleri gibi kültürümüzün yapı taşı olan eserler bile Oryantalistlerin dikkat ve emekleri neticesinde kültür atlasımız içindeki yerlerini almışlardır. Bizim dışımızda kalan Doğu dünyasının ilim ve sanat eserleriyle ilgili faaliyetlerde de yine Oryantalistler öncü rol oynamışlardır. Ancak bu adımlardan sonradır ki; Türk araştırmacılar bu hazinelerden haberdar olmuşlar; alandaki boşluğu kapatma adına işe koyulmuşlardır. Bu eserlerden bilhassa sınırlarımız dışında bulunanların önemli bir kısmının henüz bir envanteri bile çıkarılmamıştır. Kitapların sayısı ve mahiyeti hakkında da yeterli ve net bir bilgiye şimdilik sahip olunamamıştır. İtalya'daki Vatikan Kütüphanesi'nde Evliya Çelebi'nin Nil Haritası'ndan Dede Korkut Kitabı'na kadar pek çok Türkçe el yazması ve tarihî belge bulunmaktadır. İtalya'nın genelinde Vatikan Kütüphanesi dışında da 1000 kadar Türkçe el yazması bulunduğu bilinmektedir. Bu bahis, Türk ilim adamlarının daha yapılacak çok işleri olduğuna da işaret etmektedir.

Batı dünyasında en eski üniversite olarak bilinen İtalya'daki Bologna Üniversite Kütüphanesi muhteviyatı içinde 1658-1730 yılları arasında yaşamış Bolognalı Oryantalist Luigi Fernando Marsigli'nin İslamî eserleri ihtiva eden koleksiyonu arasında Türkçe el yazmaları ve tarihî vesikalar da bulunmaktadır. Marsigli'nin Osmanlı coğrafyasından toplayıp da ilgili üniversitenin kütüphanesine hediye ettiği Türkçe el yazmaları gibi nice gerçek kıymetten; bazen Batılılar vasıtasıyla, bazen bir tesadüf neticesinde, bazen de Türk dünyasına ait her türlü malzemeye aşkla bağlı nadir araştırmacılarımız sayesinde ancak haberdar olabiliyoruz. İdealist ilim adamı Doç. Dr. Kudret Altun davetli öğretim üyesi olarak gittiği İtalya'da Marsigli Kütüphanesi'ndeki Türkçe yazmaların mevcudiyeti hakkında bilgi edindikten sonra ilgili birim ve eserlerle doğrudan temasa geçer. Kayıp ata mirasını bulmuş olmanın verdiği sevinç ve heyecan içinde kitapların birer kopyalarını Türkiye'ye getirmek hevesiyle bürokratik anlamda bir hayli mücadele ederse de maalesef olumlu bir sonuç alamaz. Bu arada kendi imkânlarıyla elde ettiği yazma kopyalar üzerinde çalışmalarını sürdürür.

Elimizdeki bu kitap; bu kütüphaneden temin edilmiş bir albümün kopyası üzerindeki etüdü ihtiva etmektedir. Marsigli'nin bizzat kendi azim, gayret ve ileri görüşlülüğüyle ortaya çıkan eserinde, Osmanlı tebaasından olan çeşitli sosyal tabakalara mensup erkek nüfusun başlık (=sarık, destâr, kavuk, serpuş, türban) çeşitleri itinalı bir biçimde resmedilmiş olarak verilmiştir. 83 varakta yer alan toplam 218 adet resim, usta bir ressam tarafından çizilmiş olup; her resmin yanında veya altında bu başlığı giyen zatın meslek grubu veya mensubiyet halkası hakkında Türkçe ve eski İtalyanca (bir çeşit Latince) ile bilgi aktarılmıştır. Bu kısa tanıtma yazıları; başlık sahibinin etnik, dinî, sosyal, kültürel, sivil, resmî, askerî ve meslekî grubu ile ilgili bilgileri ihtiva eden kısa notlar şeklinde tertip edilmiştir.

Bu zengin başlık sayısı; Osmanlı Devleti'ndeki insan kaynaklarının ne ölçüde farklı kimlik ve aidiyet taşıdığını ve cemiyet manzarasının ne ölçüde renkli ve çeşitli bir tablo arz ettiğini göstermesi açısından da kayda değer bir özellik taşır.

Bu bilgiden hareketle Osmanlı Devleti'ndeki sosyal sınıfları temsil eden başlık türlerinin zenginliği bile imparatorluğun son derece işlenmiş ve incelmış bir medeniyet olduğunun göstergesi sayılabilir. Cemiyeti oluşturan çeşitli katmanların daha dış görünüşleriyle bile kendi mensubiyetlerini ifade eden kalıplar içinde rahat bir şekilde dolaşabildikleri düşünülebilir. Bu başlıklar; bir anlamda kişinin ilk ağızda

hüviyet belgesi yerine geçmekte, hem cemiyete hem de karşısındaki insana bu konuda bir mesaj vermektedir. Ayrıca bu çeşitlilik; farklı grupların birbirlerine yaklaşımlarında da asla ötekileştiren ve sıkıntı doğuran bir zihnî platform bulunmadığını gösterir. Osmanlı'nın engin hoşgörüsü, parçaları bütünleyen müsamahakâr yapısı burada bir ke-re daha karşımıza çıkmaktadır. Sosyal düzen; başlıkların modellerine kadar kurallarını yerli yerine koymuştur. Bu kadar çok başlık türü; tö-resini oturtmuş, her kesime değerini buldurtmuş ahenkli bir cemiyet nizamından haber vermektedir. Ayrıca bu uygulama; zengin ve farklı kimliklerle ilgili bir tabakalaşma olduğu halde her sınıfın kendisini çekinmeden ifade edebildiğine ve toplum içinde kabul gördüğüne de işaret eder. Bu durum; Osmanlı'nın çok kimlikli imparatorluk yapısından bütüncül bir Osmanlı tebaası çıkarmayı başardığını da gösterir. Devlet-i aliyye, her türlü inanç sistemiyle her türlü etnik ve kültürel yapılanmanın temsil edildiği bir idare tarzı içinde her ferdi olduğu gibi kabullenerek, kişisel hak ve özgürlüklere serbestiyet tanıyarak varlığını sürdürmüştür. Bu köklü medeniyetin genetik kodlarında kayıtlı bulunan bu hasbi sevgi temelli hoş görülü bakış açısının; asırların usaresinde demlendiği ve çağdan çağa atlayarak her devri kuşattığı söylenebilir. Osmanlı ahali; hiçbir ayırım, baskı ve kısıtlama söz konusu olmaksızın cemiyetin itibarlı bir üyesi olarak muamele görmektedir. Belki de imparatorluk olabilmenin arka planında kim ve ne olursa olsun insana saygı göstermenin esas olduğu fikri yatmaktadır.

Osmanlıdaki başlık çeşitleri ve modelleri hakkında bu kadar teferruatı içeren ve resimli malumat veren başka herhangi bir kaynak mevcut bulunmamaktadır. Ne yazık ki, medeniyetimizin yaşama pratikleri, örf ve âdetleri, sosyal nizamı, ilim ve sanat birikimi hakkındaki tarihî ve etnografik pek çok bilgiyi Çin ve Bizans kaynakları ile Batılı kalemlerden öğreniyoruz. Orta Çağ Türk dünyasını diğer yabancı kaynakların yanı sıra Arap ve Avrupalı seyyahların satırlarından tanımak durumunda kalıyoruz. Burada hayata dair ne varsa kayıt altına almak, yazmak suretiyle kalıcı kılmak konusunda milletçe bir eksiğimiz olduğuna işaret edelim. Bu sebepten olsa gerek kadim geçmişimizle ilgili ilk elden bilgi veren kaynaklarla nadiren karşılaşılıyor. Bu konudaki açıklarımız da; hem Marsigli'nin eserinin hem de elimizdeki çalışmanın önemini artırmaktadır. Zira sadece bir başlık olmanın çok ötesinde bir hüviyet belgesi yerine de geçen bu derli toplu koleksiyonun ihtiva ettiği bilgi; bizler için yepyeni ve orijinal olmak özelliğini taşıyor.

Değerli akademisyen Kudret Altun' u bu değerli çalışmasından dolayı tebrik eder; bu şevk ve gayretinin dikkati yad ellerdeki diğer Türkçe el yazmalarına çekmek ve yönlendirmek konusunda da etkili bir rol oynamasını dilerim.

Prof. Dr. Belkıs Altunış Gürsoy
Vatikan Eski Sefiresi

MARSİGLİ KOLEKSİYONUNDAN NÂZENİN BİR ALBÜM

Büyük milletler tarihlerini, kültürlerini ve zenginliklerini bir mirasyedi tavrıyla değil, anlayarak, idrak ederek, sedef bir sandıktan inciler çıkarıncasına, muhabbet ile aşikâr etmelidirler. Bizler, bu büyük millet kavramının tam ortasındayız. Romalılar yakıp yıktıkları, insanları aslanlara atarak yarıştırdıkları Colosseo'yu bile dünyanın gözdesi hâline getirmişlerse, bizler Doğu Roma'yı İstanbul, hatta İslambol yapan atalarımızın izlerini dikkatle takip etmek zorundayız... İşte bu izleri takip ederek ulaştığım İtalya'nın Bologna şehrinde cetlerimiz izlerini sürerken "Arayan ya Mevlâ'sını ya yazmalarını bulur" misali Bologna Üniversite Kütüphanesi'nde (Biblioteca Universitaria di Bologna) bir özel koleksiyon içinde hakiki bir elmas sandığı keşfettik.

Aslında Venedik-Osmanlı münasebetleri dolayısıyla İtalya ile kültürel temasımız gerçekten incelenmeye değerdir. Öyle ki Venedik Dükü, Osmanlı Kaptan-ı Derya ve leventleri için Kanal Grande'nin en muhteşem binasını, "Fontego dei Turchi"yi yaptırmış ve ismini de "Türk Hanı" veya "Türk Kervansarayı" koymaktan gurur duyduğunu belirtmiştir. "Fontego dei Turchi" hâlâ büyük kanalın tam ortasındadır ve son yıllara kadar bu isimle devam etmiştir. Maalesef son yıllarda ismi değiştirilme yoluna gidilmiş ve esbâb-ı mûcibesi olmaksızın bir şekilde Alman Hanı denmeye başlanmıştır. Oysa hana giriş sokağının ismi bile hâlâ "Via Turchi" olarak tabelada devam etmektedir.

Diğer taraftan İtalya'da Venedik Devlet Arşivi ve Vatikan Kütüphanesi'nin çok zengin Osmanlı kaynakları ihtiva ettiğini ve son çalışmalarla Vatikan Büyükelçiliğimizin de katkılarıyla Vatikan yazmalarının tasnif edildiğini ve dijital ortama aktarılma çalışmalarının devam ettiğini biliyoruz.

Gelelim Bologna yazmalarına: Bologna, üniversiteleriyle, İkiz Kuleleri'yle en son da bizim için "Marsigli Koleksiyonu" ile ünlü bir kültür şehridir. Bologna Üniversite Kütüphanesi çok zengin modern ve klasik eserler içermektedir. Ancak bizim için asıl önem arz eden, bu kütüphanede mevcut bulunan kendi medeniyetimize ait nâdide, eşi benzeri olmayan, yüzlerce el yazmalarının varlığıdır.

Bu hazine değerinde el yazmaları hakikaten hususi nitelikte olup hiçbir yerde bu yazmalarla ilgili bir yazı ya da çalışma yoktur. Hatta Latince el yazması, V. R. Rosen'e ait bir defter ve Assemani'nin eski İtalyanca el yazısı haricinde, bu nadide yazmaların tamamını ihtiva eden bir katalog da mevcut değildir. Zira bu el yazmaları Ferdinand Marsigli'nin özel koleksiyonu olup, ölümünden önce kütüphaneye verilmiş olmalıdır. Bütün bunlar toplandığında şu sonuca kolayca varılabilir: Bu koleksiyondan çok az bilim insanı haberdardır. Özellikle de Türk bilim dünyası tamamen habersizdir.

2012 yılında Bologna niversitesi'ne gittiğimde yaşadığım bu Őehirde bir hazinenin yattığını bilmiyordum. "Bulanlar arayanlardır," mucibince el yazmalarımıza, nadide eserlerimize ulaşmak nasip oldu. İki garip birleşince gurbet bitermiş. Meravigliosa (olağanüstü) dedikleri atalarımaya ait bu koleksiyonu keşfettiğimde, onların gurbetleri de benimki de uçup gitti. Gerçekten garīb idiler. Ferdinand Luigi Marsigli bu güzide eserleri apardığı zamandan beridir torunlarından bu olağanüstü el yazmalarına el süren, yüz süren olmamişti.

Bu koleksiyonu oluşturan Luigi Ferdinand Marsigli kimdir? nce onu tanımak gerekir. Marsigli hakkında *Dipartimento di Studi Linguistica e Orientali Universita di Bologna*'dan Profesör Maurizio Pistoso şu tespitleri yapar:

"Türklerle ilgili belgeler, Bologna Őehrinin z çocuklarından 1658-1730 yılları arasında yaşamış Luigi Ferdinand Marsigli'nin bir araya getirdiği, İslamī eserleri içeren zengin bir koleksiyonun (Arapça, Farsça, Trkel) bir parçası, belki de en önemli parçası. Marsigli çok yönlü bir bilim adamı; daha doğrusu asker/bilim adamı/diplomat/seyyah ve yazar unvanlarını taşıyan, bunların hepsinin bir birleşimi idi. Soyadının iki farklı yazımı mevcut. (Marsigli ve Marsili, ikinci Őekil günümüzde tercih edilen yazım; yeri gelmişken Bologna'nın merkezinde bir caddeye bu yeni Őekille 'Marsili' adı verildi. Fakat ben kendisinin yazdığı gibi 'Marsigli'yi kullanmayı tercih ediyorum.) Marsigli hakkında en yeni çalışma değerli İngiliz araştırmacı J. Stoye tarafından İngilizce olarak yayımlandı: Marsigli's Europe, 1680-1730. Fakat bu eserde Marsigli'nin 'doğu-orient'le olan ilişkilerinden hiç söz edilmemektedir" (Pistoso, 2005).

Bologna Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü Başkanı şöyle devam eder:

"Marsigli'nin hayatı burada zetlenemeyecek kadar zengin. 1679'da Pietro Civran'ın ("Bailo", Sultan'a gönderilen Venedik Elçisi) sekreteri olarak İstanbul'a gitti. 1681'de İtalya'ya geri döndü. Akademik

kariyerine *Osservazioni sul Bosforo Tracio* ("İstanbul Boğazi'ndaki akıntılar üzerine incelemeler") adlı çalışmasını yayımlayarak başladı. Ertesi yıl Avusturya ordusuna basit bir moschettiye (mülazım) olarak girdi. 1683'te Osmanlılar tarafından, bugünkü Macaristan'da, esir edildi. Esir olarak Türklerin Viyana Kuşatması'na (1684) ve bu kuşatmadaki bozgunlarına tanıklık etti. İki yıl sonra özgürlüğüne kavuştu ve Buda'nın (Budapeşte) özgürleşmesi ile son bulan Avusturya ordusunun askerî seferine katıldı. Takip eden yıllarda Osmanlı yetkilileri ile Karlofça ve Pasarofça Anlaşmalarının şartlarının belirlendiği görüşmelerde diplomat olarak rol aldı. İstanbul'u 1689'da tekrar ziyaret etti. Bazı şanssız olaylara rağmen oldukça şöhret kazandı. Diplomatik müzakerelerindeki başarısı XIV. Louis tarafından tanındı; bilimsel çalışmaları Marsigli'nin Londra'da ziyaret ettiği Newton'ın ve daha sonra Voltaire'in övgüsünü kazandı. 1730'da Bologna'da hayata gözlerini yumdu. Çalışmalarının önemli bir bölümü hâlâ yayımlanmamıştır" (Pistoso, 2005).

Marsigli, Albano Sorelli tarafından 1930 yılında yayımlanan mektubunun bir bölümünde bizi yüreğimizden yaralayan şu cümleleri sarf eder:

"Macaristan'da savaş zamanı... İzin aldım... Hâlâ alev alev yanmakta olan Budapeşte'yi ziyaret için... Yağmadan geriye değerli hiçbir şey kalmamış, toplanacak Türkçe kitaplardan başka... Onları topladım... Biz Hristiyanların, Türklerin kendilerine ait bir edebiyatı yok, düşüncesinin yanlışlığını kanıtlamak için."

"Biraz Osmanlıca bilmesinin yanı sıra Marsigli, Türk-Osmanlı dünyasına bir bütün olarak, sadece askerî veya siyasî değil, aynı zamanda edebiyat, sanat ve hatta Türk şiirinde kullanılan 'aruz' kalıpları gibi, derin ve samimi bir ilgi duyuyordu. Bunun en geçerli kanıtı, henüz büyük bölümü yayımlanmamış olan kendi çalışmalarıdır. Bir kısmı Türk kültürünün çeşitli yönleri hakkında Marsigli'nin birinci elden gözlemlerini yansıtan notlar, yorumlar ve düşüncelerini de içeren çalışmalarına yine Bologna Üniversite Kütüphanesi ev sahipliği yapmaktadır. Kişiliğinin yanı sıra Marsigli'nin 'oryantalist' yönü de burada içinden çıkamayacağımız, ayrı ve kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir. Burada söz etmemizi gerekli kılan Doğu tarihine -Osmanlı tarihine- katkılarıdır. Eserleri içinde en mühimlerinden "Stato Militare dell'Império Ottomano" (Osmanlı

1 "Proseguendo la guerra in Ungheria... ottenni... la permissione d'andare in Buda, dove tutto era ancora in fiamme... non per rintracciare prede d'oro e d'argento ma per raccogliere libri Turchi... che comprovassero falsa la mentovata opinione di noi Cristiani che li Turchi fossero senza letteratura" (Akt. Pistoso, 2005).

İmparatorluğu'nun Askerî Örgüt Yapısı] ölümünden iki yıl sonra 1732'de Amsterdam'da yayımlanmıştır.²

Maurizio Pistoso, tebliğinde, nâdide el yazmalarının hazine değeriindeki vasfından çok Bologna'lı hemşehrisinin büyük başarısını, diğer taraftan da Osmanlı idaresi altındaki beldelerden topladığı, *bu fakirin diliyle* apardığı nâdide eserlerden bahsederken **bu hazinelerin asıl sahiplerini** yâd etmese de, koleksiyona **meravigliosa** diyerek hayranlığını ortaya koymaktan kendini alamaz.

"Buda Macaristan'daki bir yıllık Osmanlı varlığından sonra önemli bir merkez hâline geldi. Aynı zamanda imparatorluğun batı sınırında yer alan Buda sanat yapıları, askerî, dinî mimarî ve kütüphaneler bakımından zengin bir şehirdi. Elbette bugün Buda zengin Müslüman, daha doğrusu Osmanlı geçmişi fazla yansıtmamaktadır. Konu buraya gelmişken Osmanlı Buda'sının tam çiziminin yer aldığı büyük bir Türkçe haritadan bahsetmek istiyorum. Tual üzerine yapılmış bu harita kütüphanenin hemen yanındaki Marsigli Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Buda kuşatmasını resimlendiği bu harita yanlışlıkla Viyana (carta topografica di Vienna) olarak kaydedilmiştir, hâlâ da koleksiyonda bu isimle kayıtlıdır. Bir bütün olarak oryantal yazma koleksiyonunun önemi, tek tek yazmaların değeri göz önünde bulundurulmaksızın, içeriğinin zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Gerçekte Bologna Üniversite Kütüphanesi sadece Roma'daki Vatikan ve İslamî yazmaların sayısı bakımından da Milan'daki Amrosiana Kütüphanelerinin gerisindedir; Türkçe yazmalar koleksiyonu söz konusu edildiğinde ise Bologna Üniversitesi Kütüphanesi Vatikan'dan sonra ikincidir. Buna rağmen son yıllara kadar, ne Türkçe koleksiyon ne Marsigli'nin 'oryantalist' yönü akademik toplum tarafından tanınmamaktadır. Ama mesela Marsigli'nin Osmanlı askerî teşkilatını anlattığı kitabı daha 1737'de Rusçaya çevrilmişti" (Pistoso, 2005).

Bizzat bir dönem danışmanlığımı yapan İtalyan oryantalist bilim adamının Marsigli Koleksiyonuna olan ilgisi, bu eserlerin öz sahiplerinin torunlarında olabilseydi en azından İtalya'ya, Türkiye'den giden yüzlerce ilim adamından bir kısmı kütüphanenin kapısından içeri dahil olabilirdi. Ne yazık ki kendi tarihimize ve kendi hazinelerimize sahip çıkma hususunda son derece bigâne hatta sınıfta kalmış bir toplum durumundayız.

Marsigli'nin bizden apardığı el yazmaları ve diğer hazinelerden sonra bu yazmaların içinde en orijinal ve sıra dışı olanlarından **Catalogo dei Turbanti** adlı nadide mücevher eserimize geçebiliriz.

2 In a letter-preface written in 1704 and edited by Albano Sorbelli (Akt. Pistoso, 2005).

Codex

رقم المجلدات
 رقم المجلدات
 رقم المجلدات
 رقم المجلدات
 رقم المجلدات

LVI fol. 170

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LVII fol. 171

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LVIII fol. 172

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LXIX fol. 173

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LXX fol. 174

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

Juridica

امداد الجي ونعمانك
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LXI fol. 175

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LXII fol. 176

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LXIII fol. 177

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LXIV fol. 178

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

LXV fol. 179

سنة ثمان وعشرون الف
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد
 ذكر سلطان محمد

Marsigli koleksiyonu içindeki iki nadide el yazması albümden biri olan bizim incelediğimiz mücevher eser, ms. 3359 numarada kayıtlı, 9x25 cm. ölçülerinde kırmızı dış deri tamir görmüş, miklablı, şemseli, meşin cilt içinde olup, kenarlarında oyma lale motifleri vardır. Ön ve arka kapakların ortasında ve kenarında kare şeklinde oymalı yıldız kareli altın işlemeli birer madalyon vardır. Tamamı 81 varaktan müteşekkildir. Bu yapraklar, normal aherli kâğıt olmayıp kalın ve dayanıklı sarı kartondan yapılmıştır. Her yaprakta genellikle 3 farklı mükemmel figür, bazen iki figür bulunmaktadır. Çizimler, mükemmele yakın renkli ve âdeta albümün içinden fırlayacakmış gibi son derece başarılı olarak çizilmiş, her birinin yanında da o resme ait temsil ettikleri toplum, cemaat, idarî-siyasî sınıfları nestâlik hattıyla, okunaklı Osmanlı alfabesiyle yazılmıştır. Bazı çizimler bu mesleklerin yanı sıra coğrafi etnik kökenleri de içerir. Hemen aynı kartonun arkasında ve karşısında -Latince³ ya da eski İtalyanca olarak- bu *kaftan, sarık, kalpak, bere, kavuk, börk* ya da *serpuşların* daha güzel ve kapsayıcı bir ifade ile *libasların* hangi sosyal sınıfı temsil ettiği ve ait olduğu kültür belirtilmiştir. İtalyanca-Latince açıklamaları yapan zatın ve çizgi üstadının aynı kişi mi, farklı iki insan mı olduğunu bilemiyoruz. Ancak notları yazan son derece zor bir İtalyanca ile bir veya iki cümleyle çizimlerin açıklamasını kendi ana dilince açıklamıştır.⁴ 218 çizim, figür, usta bir ressam tarafından çizilmiş ve ilk yapraktan itibaren bu figürlerin hangi meslekleri ve hangi sosyal sınıfları temsil ettiği, eserin der-kenarında verilmiştir. Belirttiğimiz gibi burada muğlak olan husus, çizimleri yapan ressamın aynı şekilde İtalyanca izahları da mı yaptığı, yoksa iki ayrı ustanın ya da sanatçının mı bu defteri tanzim ettiği. Konu ile ilgili hem kütüphane çalışanlarıyla yaptığım mülakat hem de araştırmalarım ne yazık ki beni kesin bir yargıya götürmedi. Üstelik kendi lisanlarında olduğu halde; esere ilgi duyan araştırmacılar dokunarak inceledikleri için eser okunaksız ve karmaşık bir yapıya dönüşmeye başlamış, dünyalara bedel hazine yazmamız bazı yerlerde kararmış, güç okunur hale gelmiştir.

Bologna kültürüne bigâne, Anadolu'dan giden bir Türk bilim insanı olarak yine de bunların tamamını tercüme ettim. Marsigli'ye öykündüm. Yabancı bir diyardan kendi ülkesi için medeniyet devşirmişti. Köklerimin ait olduğu bu medeniyet bana aitti, sılıya dönmeyi çoktan hak ediyorlardı. Yaparken çok şey öğrendim; bir medeniyetin, kültürün sadece dili içermediğini, hayatı, ebediyeti temsil ettiğini, her işaretin

3 Biblioteca Bologna yazma eserler bölümünde çalışanlar ki bu eserleri en azından fiziksel olarak tanıyorlar. Numaralandırma onlar ya da bir önceki meslektaşları tarafından yapılmıştır. El yazılarının Latince olduğunu belirtmekte.

4 Bu notlar eski İtalyanca olup kütüphane yetkilileri dahi bu yazıları okumakta zorlanmışlardır. Bütün gayretlerimize ve yardımlarına rağmen kendi dillerine ait olan bu el yazılarından muğlak olan kısımlar kalmıştır.

arkasında bir cosmos/kâinat olduğunu yaşayarak gördüm. Yaprığın boş görünen arka tarafında bizim medeniyetimiz, rüyalarımız ve kaybettüğümüz geçmişimiz capcanlı duruyordu. **Görünmese de.**

Bâkî izler bırakmayı arzu ettiğimiz bu kubbede ebedîliği yakalayanlar, niyeti emekle tezyin kılanlardı. Hangi lisanda, hangi mekânda, vatanda olursa olsun, güzellik ve ebedîlik dünya durdukça duracak, bir hoş sadâ halinde yankı bulacaktı.

M. Pistoso, "Bologna Üniversite Kütüphanesi'nin Hazineleeri" isimli büyük kataloğa bizim kültürümüzden bu iki albümü ve üç el yazması eser daha almıştır. Meraviglioso tabirini kullanarak, "Osmanlı sosyal sınıfları hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler yeniçeri sarıklarına bakmalıdır," diyerek aslında sosyal sınıfların Türk toplumundaki tezahürüne işaret etmiştir ancak bunlar **sadece yeniçeri sarıkları değildir.** Bu konudaki tek makalenin sahibi Machaeva ise "Sarıklar, Serpuşlar" albümünün "oryantal" araştırmaları için bir dönüm noktası olduğunu yazarken, **Turcica et Islamica** adlı dergide yayımlanan makalesinde katalogla ilgili olarak şunları aktarır:

"Türklerin sosyal sınıflarını ve bu sosyal sınıfların dışarıya çıkarken ve toplum içinde giymek (takmak) zorunda oldukları sarıkları anlatan en kıymetli belge niteliğinde bir eserdir. Bu albümle, Türklerin sosyal sınıflar açısından ne kadar çeşitli ve zengin olduğunu anlıyoruz" (Machaeva, 2005: 409).

Yeri gelmişken Latince izahların Machaeva tarafından Rosen'e ait olabileceğinin yazıldığını ifade etmeliyim. (Machaeva, 2003: 409). Ancak kanaatimce Latince ya da eski İtalyanca el yazıları ve resimleri çizen ve yazan aynı olmasa da her ikisi de İstanbulludur. Bu kişiler Marsigli'nin sarayda tanıştığı ve yakınlaştığı bir gayrimüslim olabileceği gibi Osmanlı tebaasından, sonradan müslüman olmuş bir kapıkulu da olabilir.

Eşsiz Çizimler ve Çizgilerin Esrarı

Marsigli Koleksiyonu'nda **BUB 3359** numarada kayıtlı nadide albüm **Nakibü'l-Eşraf** çizimiyle başlamaktadır. Bu çizimin, elimizdeki albümün ilk çizimi olduğu kütüphanedeki numaralandırmaya göre doğrudur. Ancak eserin ilk hâlden kartonların çıkarılmış olması da muhtemeldir. Bütün albümde olduğu gibi her çizimin eski İtalyanca ile hangi sosyal sınıfa ait olduğu bir ya da birkaç cümleyle izah edilir, ardından devam eden kartonda, aynı kişinin el yazısı ile eserin sonuna kadar kısa açıklamalar

devam eder. Bu İtalyanca ya da Latince el yazıları, ana dili İtalyanca olan bir şahıs tarafından yazılmıştır, asla tercüme değildir ve kanatimce çizimleri yapan ressam çizimlerinin canlı hallerini bizzat görmüş; dahası kendisinin onlardan biri olması kuvvetle muhtemeldir. Yani bu bölüm, cemaat ya da sosyal sınıflardan herhangi birine mensup olabilir. Aksi halde albüm bu kadar sahici çizilemez ve yazılamazdı. Ressam ve yazıcı aynı kişi değilse yazıcı kesinlikle bizim kültürümüzün içinden çıkan biri değil bir oryantalisttir. Tespitleri çoğunlukla nitelikli ve hakiki tespitlerdir. Öyle ki Mısırlı dilenci, kâfir dilenci, müslüman dilenci farkını çizimlerdeki ifadelerden açıkça görebiliriz.

Nitekim normal bir Osmanlı vatandaşının fevkinde birçok husus bize aşikâr olmaktadır. Bu kartonların karşı taraflarında ise eski İtalyanca, yani Latince ile bu resimlerin izahları yapılmaya çalışılmış ve oldukça başarılı birer cümleyle tasvir edilmiş.

Türk-Osmanlı töresini bilen ve milletimize mensup bir insanın bu çizimleri yapmadığını bu satırları yazan araştırmacı şu hususlardan tespit etmiştir. Bazı serpuş, kalpak ve sarıklara göre sosyal sınıflar açıklanırken müstensih çoğunlukla doğru tespitler yapmışsa da, İtalyanca açıklamasında bazı figürlerde geleneğin içinden gelinmediği apaçık ortadadır. İzahat tamamen yetersiz hatta yer yer komik bile kalır.

Destâr-ı Pabuci Büyük

Destâr-ı Kemânî

Yazıcı bu figüre, “*Bu şekildeki sarık bağlayan kişiler ‘büyük pabucci’ olarak adlandırılırlar ve olağanüstü ayakkabılar yaparlar*” der.⁵ Oysaki “pabucu büyük”, büyü sihir muska işleri ile uğraşan kişilere denir. Yine onu takip eden figürde **Destâr-ı Kemânî** için, “keman çalan kişilere denir” izahatı vardır. Oysa malumdur ki kemânî, kemankeş “ok çeken” manasındadır. Karşımızda kültürümüzü, geleneğimizi anlamaya, çözmeye çalışan ancak sırlarına vakıf olamayan araştıran bir yazıcı vardır.

5 Açıklamalar belirttiğim gibi eski İtalyanca olup, eserdeki müstensihne ait el yazısı tarafımdan tercüme edilerek Türkçe izahları yapılmıştır. K.A.

Bunun yanında bugüne ışık tutacak çizimler de vardır ki bunlar Osmanlı tarihiyle uğraşan bilim dünyasına ve Türk-İslam tarihine ışık tutacak ve kaynak olacak niteliktedir.

Ases Başı

Şair Sarığı

Kâfir Dilencisi

Sosyal sınıfların, Osmanlı toplumunda nasıl bir işlevsellığe sahip olduğu hakkında bu albümden açık malumat edinilebilir. Aynı zamanda bu nadide eser, sosyal sınıfların ve mesleklerin bize fiziki ve görsel betimlemesini yaparken birer cümlelik de olsa Latince-İtalyanca notlarıyla tarihe tanıklık etmektedir.

Diğer taraftan, Osmanlı-Türk toplumunda capcanlı mevcudiyetini sürdürmüş olan, fakat günümüzde unutulmuş çeşitli meslek zümrelerini bu mükemmel çizimler ve izahları (tercümeleri) ile görsel bir şölen sayesinde kavramaktayız. Bu çizimlerden bazıları; Destâr-ı Medenî, Destâr-ı Bağdadî, Kakıcılar Kethüdası, Destâr Aga, Baba Kûhî, Ulemâ-yı Hindî, Acem Çobanı, Kalyon Çavuşu, Destâr-ı Acem, Destâr-ı Bülendî, Derviş Kadirî, Destâr-ı Masum, Acem Abdalı gibi her kartonda değme ressama taş çıkartacak figürler vardır.

Cebeci

Cebeciler Mataracısı

Cebeciler Çavuşu

Mevlevî Şeyhi

Mevlevîlerin en üstün dervişinin taşıdığı kavuk.

*Turbano de portano —
Superiori de dervisi chiamay
Mulevi*

Destâr-ı Kuklacı

Kukla oynatanların taşıdıkları sarık figürü.

*Turbano de portano quello
de giocano i burattini.*

Destâr-ı 'Acem

Diğer bir önemli Fars sarığı.

*altro fero di Turbano di
Persia.*

دستار ملولہ بنی

دستار شہری

دستار صاج

